

TARPTAUTINIŲ ŽODŽIŲ VARTOSENOS AKTUALIJOS LATVIŲ KALBOJE

ESMINIAI ŽODŽIAI: tarptautiniai žodžiai, adaptacija, vartojimo problemos.

Neatskiriama visų kalbų leksikos dalis yra tarptautiniai žodžiai, arba internacionalizmai. Jie visuomet sulaukia ypatingo visuomenės ir ypač kalbininkų dėmesio.

Straipsnio tikslas – įvairiais atžvilgiais išanalizuoti naujausius tarptautinių žodžių vartojimo polinkius latvių kalboje: jų adaptavimą, semantiką, rašybą ir nustatyti svarbiausius probleminius atvejus, kuriems ateityje reikėtų skirti daugiau dėmesio.

Terminas *tarptautinis žodis* paprastai vartojamas pavadinti iš kitų kalbų pasiskolintam ir gramatiškai prie pasiskolinusios kalbos pritaikytam skoliniui, kurio kilmę iš kitos kalbos (pagal atskirus fonetinius ir / ar morfologinius požymius) suvokia kalbos vartotojų dauguma (VPSV 2007: 384).

Kad tarptautinis žodis pritaiktų kurioje nors kalboje, jis turi būti adaptuojamas pagal 3 principus:

- 1) fonetinę adaptaciją – pritaikomas prie konkrečios kalbos fonetinės ir fonologinės sistemos;
- 2) morfologinę adaptaciją – pritaikomas prie kalbos morfologinės sistemos, kitaip tariant, įgyja kiekvienai kalbos daliai būdingą morfologinę įforminimą; tarptautiniai žodžiai imami kaityti, įsilieja į linksniavimo ir asmenavimo sistemą, nors pasitaiko ir nekaitomų išimčių, pvz.: lat. *kino, auto, tabu, kivi, frī, foajė, komunikė, ampuā, ragū, kakao*;
- 3) semantinę adaptaciją – svetimžodis perimamas originalo kalboje turima reikšme, tačiau pasiskolinusioje kalboje žodžio reikšmė gali kisti (Laua 1981: 127–133).

Ilgesnį laiką atliekant tyrimą buvo nustatyti tokie pagrindiniai probleminiai tarptautinių žodžių vartojimo latvių kalboje atvejai.

1. Didžiausi sunkumai susiję su balsių kokybės išlaikymu. Esama dviejų nukrypimų nuo normos: a) vietoj trumpojo balsio tariamas ilgasis, pvz.: lat. *kino, radio, albums, atoms, automobilis, šampanietis, radiators, mobils, mediji, stabils*, ištariama netaisyklingai ir rašoma ilgoji balsė vietoj trumposios; b) vietoj ilgojo balsio tariamas trumpasis, pvz.: lat. *pozicija, bibliotėka, drāma, mūzika, flomāsters, garāža, depozīts*, ištariama netaisyklingai, vietoj ilgosios balsės rašoma atitinkama trumpoji.
2. Painiojama balsių kokybė: lat. *filalogija* (=filologija), *acitons* (=acetons), *fraziologija* (=frazieologija), *sandeles* (=sandales), *komendants* (=komandants), *alkahols* (=alkohols), *trenežieris* (=trenažieris).
3. Praleidžiami balsiai: lat. *orģināls* (=oriģināls), *adminstrācija* (=administrācija), *kombinzons* (=kombinezons).
4. Painiojami priebalsiai, pvz.: vietoj *c* tariama *z*: *licenze* (=licence); vietoj *s* tariama *z*: *zolidi* (=solidi), *penzija* (=pensija); vietoj priebalsio *s* vartojamas *c*: *finances* (=finanses); kietasis priebalsis *l* tariamas minkštas *ļ*: *šašļiks* (=šašliks); vietoj priebalsio *b* tariamas *p*: *apsolvents* (=absolvents), *apsurds* (=absurds); vietoj priebalsio *h* vartojamas *g*: *begemots* (=behemots).
5. Reikėtų atsižvelgti į sonantų tarimo kiekybę: *sammits* (=samits), *numurs* (=numurs).
6. Painiojami žodžių baigmenys *-s* ir *-ss*: *komiks* (=komikss).
7. Painiojamos panašiai užrašytų tarptautinių žodžių reikšmės, pvz.: lat. *efektīvs* ir *efektīgs*, *interesenti* ir *interessanti*, *kompetenti* ir *komponenti*.
8. Praktiškai išsiaiškinti sunkumai, susiję su Valstybinio kalbos centro Latvių kalbos ekspertų komisijos (VVC LVEK) naujausių nutarimų laikymusi, nes pastarieji nepakankamai populiarinami.
9. Problemų kelia ir tai, kad adaptuojant tarptautinius žodžius atsiranda variantų, pvz.: *Islande* ir *Īslande*, *islandieši* ir *īslandieši* (nuo 2011 m. birželio mėn. LVEK nutarimu vartojami kaip gretutiniai variantai).

Atskirų tarptautinių žodžių adaptavimo ir vartosenos problemų priežasčių reikia ieškoti kalbos istorijoje. Išeivijoje (palikusioje Latviją per II pasaulinį karą) formavosi kitokia tarptautinių žodžių adaptavimo ir rašybos tradicija. Šiuos skirtumus daugiausia lemia kelios Latvijoje įvykdytos kalbos reformos (1946 ir 1957 m., iš dalies šie klausimai reglamentuojami ir 1967 bei 1968 m. nutarimuose), kurios buvo susijusios ir su tarptautinių žodžių rašyba (Strautiņa, Šulce 2009: 76–78).

Vis dėlto kalbos praktika rodo, kad didžioji dalis netaisyklingai vartojamų tarptautinių žodžių atsiranda dėl neatidumo ir paviršutiniškumo, nes jų rašyba nekinta jau ilgus dešimtmečius, pvz.: lat. *šampanietis, flomāsters, ananāss, balzams, kēkss, krēms, kombinezons, alkoholiskie dzērieni, vinegrets, sandales, šašliks, albums, kino, radio, ekskavators, Venera* (Svešvārdu vārdnīca 1999, 2005, 2008; LVPPV 1995).

Didelė dalis latvių kalboje vartojamų tarptautinių žodžių yra nekaitomi, iš to galima daryti išvadą, kad atėję į latvių kalbą jie nebuvo adaptuoti, pvz.: lat. *kino, radio, kakao, rokoko, komunikē, kapučīno, kivi, ampluā, ragū, auto, loto, moto, kakadu*. Lietuviai su didžiąja tarptautinių žodžių dalimi susitvarkė sėkmingiau ir juos visiškai pritaikė prie lietuvių kalbos gramatinės sistemos, pvz.: liet. *kėnas, kakavà, rādijas, rokòkas, komunikātas, kapučinas, sūšis, eūras*.

Nors esama ir panašumų – kai kurie tarptautiniai žodžiai liko nekaitomi ir lietuvių kalboje, pvz.: *žabò, tabù, sòlo, fojė, metrò, ateljė*.

Kalbos vartosenoje dažnai painiojamos tarptautinių žodžių reikšmės. Reikia pasakyti, kad sunkumų kelia ne tik patys naujausi tarptautiniai žodžiai, bet ir tie, kurie kalboje tradiciškai jau įsitvirtinę ilgiau nei keletą dešimtmečių. Kartais tenka susidurti su paradokais, kai ir patys kalbininkai gerai nesupranta savo moksliniuose darbuose vartojamų tarptautinių žodžių reikšmių, pvz.:

Latviškai *Par to, ka šī grāmata ir uzrakstīta, pirmkārt jāpateicas visiem tiem filologiem un valodniekiem manā mūžā, kuri gadu gaitā apliecinājuši [...]* (Strelēvica-Ošiņa 2011: 11). Lietuviškai *Už tai, kad ši knyga buvo parašyta, visų pirma reikėtų padėkoti visiems mano gyvenime sutiktiems filologams ir kalbininkams, kurie bėgant metams patvirtino [...]*.

Plg. apibrėžtis:

Filologija – lot. *filologia* < gr. *philologia* – meilė žodžiui – visuma, kurią sudaro kalbotyra, literatūrologija ir tautosaka, ir *filologas* – gr. *philologos* – filologijos specialistas (Svešvārdu vārdnīca 2008: 256). Vadinasi, *filologijos* terminas apima ir kalbininko resp. lingvisto sąvoką, todėl tekste pateikiama perteklinė informacija. Toks aiškinimas pateikiamas ir kituose tarptautinių žodžių žodynuose (Svešvārdu vārdnīca 1999: 223; Ilustrētā svešvārdu vārdnīca 2005: 227).

Analizuojamoji medžiaga rodo, kad tarptautinių žodžių vartojama ne proporcingai daug, juolab kad latvių kalboje esama jų sinonimų. Kasdienėje praktikoje tarptautiniai žodžiai dažniausiai apsunkina informacijos

įsisavinimą, nors, be abejo, yra sričių, kur tarptautiniai žodžiai reikalingi. Atitinkamas internacionalizmas suprantamas įvairiose kalbose, tačiau net mokslo darbuose reikėtų vengti vartoti pernelyg daug tarptautinių žodžių. Skaitomuose tekstuose kartais mintis reiškia beveik vien ar net vien tarptautiniais žodžiais (Petre 2008: 17), pvz.:

Latviškai Tomēr H. M. *Encensbergera literārajā epistēmā modernās poētikas relevantie elementi organiski iekļaujas kopējā struktūrā – mūsu laikmetā tie atraisa fantāziju, tā piešķirot „empīriskajām vērtībām” jaunu kapacitāti un sniedzot plašas „labirintiskas” iespējas. [...] Mācība par modernisma topoloģisko raksturu* H. M. *Encensbergeram nozīmē paradigmas orientācijas un dezorientācijas dialektiku* (Kastiņš, Belozjorova 2013: 144). Lietuviškai Tačiau H. M. *Enzensbergerio literatūros epistemoje relevantiniai moderniosios poetikos elementai organiškai įsilieja į bendrą struktūrą – mūsų laikais jie išlaisvina fantaziją, taip „empirinėms vertybėms” priskiriami nauji gebėjimai ir suteikiamos plačios „labirintiškos” galimybės. [...] Mokymas apie topologinį modernizmo pobūdį* H. M. *Enzensbergeriui reiškia paradigmos orientacijos ir dezorientacijos dialektiką.*

Atliekant tyrimą numatyta atlikti apklausą apie dabartinių tarptautinių žodžių vartojimą, buvo parengti klausimynai lietuvių ir latvių kalbomis, tačiau juos užpildė palyginti nedaug respondentų. Šiuo metu apdoroti atsakymai rodo tik bendruosius polinkius, jie negali išsamiai atspindėti požiūrio į iškeltas problemas (anketas latvių kalba užpildė 47 respondentai, lietuvių – 29 – daugiausia studentai ir dėstytojai (susiję su filologija). Tyrimo autorė mano, kad būtų perspektyvu tikslingai lyginti tarptautinių žodžių adaptavimą ir vartojimą latvių ir lietuvių kalboje, taip pat išplėsti parengtos pirminės anketos klausimų apimtį.

Klausimynas latvių kalba buvo platesnio pobūdžio, klausimuose buvo keliami įvairi tematika, pvz.: buvo teiraujamasi apie kriterijus, kuriais remdamiesi kalbos vartotojai atskiria svetimžodžius nuo paveldėtų žodžių; ar atkreipiamas dėmesys į svetimvardžių rašybos naujoves; kokiuose šaltiniuose ieškoma informacijos apie svetimžodžių vartojimo sunkumus; prašyta pateikti konkrečių svetimžodžių vartojimo pavyzdžių ir pasiūlymų, kaip geriau įsisavinti tarptautinius žodžius latvių kalboje.

Respondentų iš Lietuvos buvo teiraujamasi, ar jie atkreipia dėmesį į svetimžodžių adaptavimo ir rašybos naujoves; kurį iš pateiktų svetimžodžių variantų vartoja kasdieniame gyvenime; ar tenka susidurti su svetimžodžių vartojimo ir (ar) rašybos problemomis, taip pat buvo mėginta išsiaiškinti požiūrį į tarptautinių žodžių vartojimą lietuvių kalboje.

Pateiktuose atsakymuose respondentai dažniausiai pabrėžė, kad šiais laikais be tarptautinių žodžių išsiversti negalima, tačiau reikėtų skirti daugiau

dėmesio jų adaptavimui, rašybai ir vartosenai. Nereikėtų tarptautiniais žodžiais apsinkinti tekstų, jei mintį galima išreikšti kitais, t. y. gimtosios kalbos, žodžiais. Abiejų kalbų vartotojai siūlo pernelyg nesižavėti anglicizmais, kurie dabar atėjo į madą (vietoj buvusių rusiškų ir vokiškų žodžių). Vis dėlto nereikėtų latviškų (ar lietuviškų) sprendimų ieškoti tais atvejais, kai tarptautiniai žodžiai skamba geriau nei savos kalbos žodžiai, o pritaikyti pastaruosius nėra lengva. Daugiau dėmesio tarptautinių žodžių rašybai ir taisyklingam vartojimui turi būti skiriama įvairiose įstaigose ir žiniasklaidos priemonėse, be to, reikėtų labiau populiarinti kalbos komisijų priimtus nutarimus dėl tarptautinių žodžių vartojimo. Kalbos vartotojai ne visuomet seka kalbos pakeitimus, todėl kasdienėje kalboje vartoja senąjį įprastą variantą. Tarptautinių žodžių, jau įsitvirtinusių kalboje, nereikėtų keisti.

Lietuvių ir latvių kalbose dažniau vartojami tarptautiniai žodžiai kaupiami tarptautinių žodžių žodynuose, nurodant kalbą, iš kurios jie kilę, reikšmės aiškinimą ir vartojimo specifiką konkrečioje pasiskolinusioje kalboje. Minėtini pastaraisiais metais Lietuvoje išleisti tarptautinių žodžių žodynai: *Tarptautinių žodžių žodynas* (2001, 2007, 2008), Latvijoje – *Svešvārdu vārdnīca* (1999, 2005, 2008). Kalbos klausimus Lietuvoje nuolat sprendžia Valstybinė lietuvių kalbos komisija, Latvijoje – Valstybinio kalbos centro Latvių kalbos ekspertų komisija (interneto išteklių pateikiami literatūros ir šaltinių sąrašai).

Su naujausiais latvių kalbos tyrimais ir rekomendacijomis galima susipažinti ir straipsnių rinkinyje *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* (2005–2013). Kai kurie iš jų turi ir papildomą kalbos konsultacijų skyrių, iš kurio aiškiai matyti, kad tarptautiniai žodžiai kalbos vartotojams vis dar kelia sunkumų, todėl tam reikėtų skirti daugiau dėmesio. Atliekant tyrimą buvo įsitikinta, kad didelę reikšmę aiškinantis rūpimus klausimus turi Latvių kalbos agentūra, teikianti kalbos konsultacijas raštu ir žodžiu.

Atliktas tyrimas dar kartą patvirtina, kad visuomenė turi būti geriau supažindinta su tarptautinių žodžių adaptavimo ir rašybos naujovėmis: tai paskatintų žmones taisyklingai rašyti ir vartoti tarptautinius žodžius ir kasdienėje aplinkoje. Analizuota medžiaga rodo, kad tarptautinių žodžių adaptavimo, rašybos ir vartojimo problemų bus visada (ne tik latvių ir lietuvių kalbose), todėl kiekvienas žodis turėtų būti nagrinėjamas atskirai ir konkrečiu atveju priimamas tinkamiausias sprendimas. Apžvelgtoji tema yra ir bus itin aktuali globalizacijos ir aktyvios migracijos amžiuje, taigi reikalingi išsamesni lietuvių ir latvių kalbų tarptautinių žodžių tyrimai.

LITERATŪRA

- Ilustrētā svešvārdu vārdnīca* 2005: Rīga: Avots.
- Kastiņš J., Belozjorova L. 2013: Hansa Magnusa Encensbergera literārā epistēma. – *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums 18, Liepāja: LiePA, 139–145.
- LVPPV 1995: *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*, Rīga: Avots.
- Laua A. 1981: *Latviešu leksikoloģija*, Rīga: Zvaigzne.
- Petre B. 2008: Vēlreiz par neveiksmēm zinātnisko rakstu valodā. – *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 3, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 13–19.
- Strautiņa V., Šulce Dz. 2009: *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*, Rīga: RaKa.
- Strelēvica-Ošiņa D. 2011: *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza: ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Svešvārdu vārdnīca* 2008: Rīga: Avots.
- Svešvārdu vārdnīca* 1999: Rīga: Jumava.
- Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 2005–2013: Rīga: Latviešu valodas institūts.
- VPSV 2007: *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Latviešu valodas aģentūra*, Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Prieiga per internetu: <<http://www.valoda.lv/>> (žiūrēta 2013 m. spalio 9 d.).
- Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumi*, Rīga: Valsts valodas centrs. Prieiga per internetu: <<http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/lemumi.html>> (žiūrēta 2013 m. spalio 11 d.).
- Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija*, Rīga: Valsts valodas centrs. Prieiga per internetu: <<http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/lvek.html>> (žiūrēta 2013 m. rugsėjo 17 d.).
- Valstybinė lietuvių kalbos komisija*. Prieiga per internetu: <<http://vlkk.lt/>> (žiūrēta 2013 m. rugsėjo 12 d.).

Gauta 2013 11 12
Priimta 2013 12 20

TOPICAL ISSUES OF USING FOREIGN WORDS IN THE LATVIAN LANGUAGE

S u m m a r y

Nowadays, the term 'foreign word' is generally used in the following meaning: a word borrowed from another language and grammatically adapted to the system of the recipient language, the foreign origin of which (according to certain pho-

netic and/or morphological characteristics) is perceived by the majority of recipient language users. In order to reproduce a foreign word in a different language, it is assimilated on the basis of three principles:

- 1) phonetic assimilation;
- 2) morphological assimilation;
- 3) semantic assimilation – the borrowing keeps the original meaning, but the meaning in the recipient language can change.

The most frequently used foreign words in a language are usually compiled in dictionaries of foreign words indicating the original language, giving explanation of the meaning and the specific features of their usage in the corresponding recipient language. At present, the latest issues of foreign language dictionaries published in Latvia are (1999, 2005, 2008), which give the user an opportunity to check the spelling of foreign words and their meaning. The Terminology Commission and Latvian Language Expert Commission are the bodies that regularly make decisions on reproduction and spelling of foreign words. There are also such dictionaries in the Lithuanian language – *Tarptautinių žodžių žodynas* (2007, 2008, 2010); they are also available on the Internet, for example, <http://www.zodziai.lt/>, <http://www.tzz.lt/> and others; decisions on the most important foreign word usage issues are taken by the Lithuanian State Language Commission (Valstybinė lietuvių kalbos komisija). Lithuanian linguists (like in Latvia) are worried about the rapid inflow of anglicisms into the language.

In Latvian a large part of foreign words are indeclinable, and hence we can assert that they were once not sufficiently adapted to the Latvian language, for example, *kino*, *radio*, *kakao*, *rokoko*, *komunikē*, *kapučīno*, *kivi*, *ampluā*, *ragū*, *auto*, *loto*, *moto*, *eiro*. By contrast, Lithuanians have more successfully managed most of these words and have fully adapted them to the Lithuanian grammar system, for example, *kinas*, *kakava*, *radijas*, *rokokas*, *komunikatas*, *kapučinas*, *euras*.

The analysed material shows that there will always be difficulties in reproducing foreign words, their spelling and usage (not only in the Latvian language); they should be viewed from various aspects and the most appropriate decisions should be made in any given situation.

KEYWORDS: foreign words, assimilation of foreign words, contemporary problems of the use of foreign words.

DZINTRA ŠULCE
Liepājas Universitāte
Kūrmājas prospekts 13, LV-3401 Liepāja
dz.sulce@tvnet.lv